

УДК 373.21

Надія РОГАЛЬСЬКА

*кандидат педагогічних наук,
професор кафедри психології та педагогіки розвитку дитини
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини, м. Умань, Україна
e-mail: inna2710um@gmail.com*

ОСОБЛИВОСТІ СВІТУ ДИТИНСТВА В УКРАЇНСЬКІЙ НАРОДНІЙ ПЕДАГОГІЦІ

У статті обґрунтовано особливості світу дитинства з позицій минулого та сьогодення. Автором презентовано вірування та уявлення сільських людей про значущість дошкільного дитинства, самобутність та особливості розвитку дитини в дошкільний його період. Цей досвід передавався від покоління до покоління засобами усної народної творчості і може бути використаний у сучасному педагогічному супроводі дитинства.

Ключові слова: світ дитинства, дитина, вірування, уявлення, етнографи, супровід, виховання, навчання дітей.

У другій половині ХХ проводилися психолого-педагогічні дослідження, присвячені вивченню етапів розвитку української народної педагогіки, її основних закономірностей, принципів, методів, засобів, форм виховання і розвитку української дитини від народження до вісімнадцяти років, що є особливо значущими для наукового пошуку становлення дитинства як проблеми минулого та сьогодення. Ці праці мають важливе методологічне, історико-пізнавальне та прикладне значення для дошкільної педагогіки сьогодення.

Автори робіт (Л. Артемова, А. Богуш, Л. Лисенко, Т. Мацейків, Ю. Руденко, З. Сергійчук, Н. Сивачук, М. Стельмахович, Є. Сявакко) обґрунтовують дитинство як соціально-культурний феномен та особливий значущий віковий період у становленні людської особистості, а також наголошують на необхідності побудови сучасної системи національного виховання на принципах народності та природовідповідності і розвивають його як прилучення дітей до витоків української народної культури.

Метою цієї публікації є визначення тенденцій становлення дитинства, яке знайшло відображення в українській народній педагогіці як основи вірувань та уявлень сільських людей про його значущість, самобутність та особливості розвитку дитини в дошкільний період.

Розвідки досліджень етнографів, які одними з перших почали досліджувати розвиток дитини у різних історичних формаціях, сприяли подоланню уявлень про дитинство як „натуральну стадію”, що володіє деякими універсальними для всіх часів і народів властивостями. Закономірним є те, що на характер та зміст розвитку і становлення періодів дитинства також здійснювали вплив конкретні соціально-економічні та етнокультурні особливості суспільства, в якому зростали діти. На цьому тлі теоретичного обґрунтування особливості становлення світу дитинства зацікавили та привернули до себе увагу і українських діячів. Як наслідок, з'являються наукові збірки, присвячені етнографії дитинства і в Україні. З середини ХІХ століття українські етнографи М. Грушевський, М. Дерлиця, А. Малинка, Н. Загледа, А. Онищук, В. Ястребов, Б. Лепкий, П. Чубинський, М. Максимович, М. Номис, П. Житецький та інші звернули свою увагу на зростання дитини у сільській родині. Серед цих досліджень, присвячених українським дітям, на наш погляд, особливо цінною і багатогранною є книга Марка Грушевського «Дитина в звичаях і віруваннях українського народу», матеріали якої були щиро схвалені З. Кузелею. Марко Грушевський – сільський священник Чигирини, живучи між народом, одержав достовірний опис життя дитини, на яке він, за

образним висловом З. Кузелі, „глянув як на окремишу цілість і зібрав обширний матеріал, що обіймає не лише розвій і зростання дитини від уродження до парубочого віку, але також і всі заходи перед появою дитини на світ...” [3, 8]. На нашу думку, це етнографічне дослідження цінне ще й тим, що це була спроба описати становлення дітей в сім’ї, в суспільстві, їхні стосунки з дорослими членами та дитячими товариствами, суспільну роль і місце дітей в житті родини і сільської громади.

Узагальнюючи народний виховний досвід, можемо ствержувати, що протягом багатьох віків народження дитини вважалося найвищим призначенням сім’ї: „Якби не діти, то жить ні на що”. Згідно із звичаєвим правом, сім’я набувала чинності тільки за умови, якщо в ній були діти. Родина без дітей вважалася неповноцінною, а бездітність – нещастям: „Хата з дітьми – базар, а без них – цвинтар”. „Горе з дітьми, а ще гірше без дітей було б,” – казали в народі. Появу нового члена сім’ї селянин завжди вважав „гараздом”, потішаючи себе, що коли „дасть Бог діти, дасть і на діти”. У народі вважали, що „дитини рідної не купити”, „діти Бог дає”, „затим Діти – то Божа роса, що благодатно зрощує гірке існування селянина” [11, 121].

Виховання дітей повністю покладалося на сім’ю, вважалося, що від взаємин у сім’ї залежало великою мірою, якою виросте дитина. Про дітей судили по батьках: „Які мамака й татко – таке й дитятко”, „Яке коріння – таке й насіння”, „Який кущ – така й калина, яка мати – така й дитина”. Тому і вчити дітей починали змалечку і вважали, що „коли дитину не навчиш у пелюшках – не навчиш і в подушках”. У перші роки життя дитини її догляд і виховання цілком покладалося на матір. Але через її велику зайнятість хатніми справами, роботою в полі, на городі, догляд цей був далеко не достатнім. Народна педагогіка вимагала „розумної” любові до дітей, яка, очевидно, виражалася в тому, що „дитину треба так любити, щоб вона не знала цього”; не схвалювали також поблажливості у ставленні до дітей, про що можна судити з наступного: „дітей не добре так дуже пестити і волю їм давати. Дітей треба тримати в режимі” [4].

У багатьох розвідках знаходимо цікаву інформацію про раннє залучення дітей до праці і її розподіл відповідно до статево-вікових категорій. Дитина, яку мати не навчила вчасно працювати, стане „лобурякою”, „занехаяну” дитину „не нагнеш ні до чого, ні при звичаєш” [3, 56]. Тому „розумні баби і батьки, хоч і годину проведуть з дитиною, щоб її навчити грішка знати і розбирати, що то є у світі” [3, 57].

У процесі виховання дітей за звичаєм і законом сільської громади не тільки батьки, але й інші дорослі мали право застосовувати фізичне покарання. „Дитина без прута не виросте” – казали в народі. І хоча у етнопедагогіці допускалися фізичні покарання, проте вважалося, що бити дитину по голові недопустимо („Не можна бити по голові, розум заб’єш”). Оцінюючи якості свого розуму в народі казали так: „Мене мати по голові не били”. Але загалом биття дитини в народі вважалося крайньою мірою: „не бий дубцем, а карай слівцем”, „учи дітей не страшкою, а ласкою”, „добрі діти доброго слова послухають, а лихі і дрючка не бояться”. Великого значення у вихованні надавали заохоченню, однак похвалу ніколи не „висловлювали вголос, бо це вважалося нескромним” [6]. Натомість дітям привозили з ярмарку солодощі, „купованих іграшок дітям не дарували, бо вважалося не вартим витратити на це гроші,” тому одержання подарунка було великою радістю для малих. Спостерігаючи за становленням дітей, народ помічав значні відмінності між дітьми, які за своїми індивідуальними особливостями були дуже різні. Серед них вирізнялися діти, які „вдома все собі коло чогось, або струже, або само пічку строїть і не терпить, як йому хто помішає в його особистих справах”; є діти – мовчуни, які „щось собі усе на умі тримає і до всього докопується. Такі все других за собою ведуть. Тим то вони подають надію, що з нього буде щось непросте” [3, 51]. Були діти допитливі, кмітливі, які швидко все розуміли. Такі і собі питання задавали і дорослим. „Їх не б’ють, – зазначає Грушевський, бо такі і самі все розуміють, другий раз шкоду не зроблять” [3, 61]. Зустрічалися діти вдумливі, кмітливі, допитливі, які „заглядають у майбутнє, міркують, коли їм буде краще.

Усякі випадки в селі, у сім'ї вони трактують по-своєму. Їх цікавить чи світ великий, чи його можна обійти, чого сонце увечері на землю сідає" [3, 51]. Відповіді на ці питання дитина отримувала від дорослих, а те, що почула від них інтерпретувала по-своєму. Також ще одним джерелом задоволення допитливості було дитяче товариство, до якого дитина приєднувалася, як тільки починала ходити. „Забули й думать про нього. Його так, як і в хаті немає” – казали в сім'ї. Зі старшими дітьми маля „швендяє по вулиці, по городах і там переймає усю їхню науку, весь їх світогляд” [3, 51] Дорослі були переконані, що дитина має зростати в „гурті”, тому матері самі, взявши подарунка, вели дитину до гурту і гостинці давали всім, щоб „гляділи коло себе первачка”. Дитячий гурт становили хлопчики і дівчатка разом, між ними існувала тісна дружба, ніде більше не було такої рівноправності, як в цьому гурті. Саме таке товариство вчило дитину як треба жити, якою треба бути: „Як дитина зарекомендує себе добрим товаришем, її приймають до гурту, довіряють свої секрети”. Дуже полюбили в гурті жартівників, приймали їх із задоволенням, „бо і самим весело, і жартами відбується, як скотина де зайде, або інші трапляються негаразди” [3, 63].

Серед дітей, яких гурт не визнавав називають „негарних, скаргунів, підлесників, ледачих, полохливих”. Таких дітей називали „шкодіяками”, з них глузували, сміялися, іноді могли побити грудками і навіть батьки ні в чому не могли зарадити у такій ситуації. Були серед дітей „калічки”, з якими діти обходилися як з іншими ровесниками, брали їх з собою всюди, „уважають, щоб не з'їли чого шкідливого, боронять перед напасниками” [3, 65]. Помічали в народі і таких серед дітей, що живуть собі як „одірванці”, немов не мають батька і неньки. „Це натури грубі, але добрі й правдиві, – зазначає М. Грушевський. – Трапляється, що така дитина немов прилипне до когось із дорослих, як повірить йому, то й повірить” [3, 61].

Дитину „у п'ятому році” вже „приставляють до життя” – віддають у найм, виряджають до роботи, „часом плачучи”. Дівчатка в цьому віці виконують всю хатню роботу. Якщо дівчат у сім'ї немає, там хлопці

всю дівчачу роботу виконують, бо „кожне має призвичаюватися до всякої праці” [4, 63]. На п'ятому році життя дитину відводили до школи. Ціла низка мудрих афоризмів та прислів'їв засвідчила прагнення батьків дати дітям освіту: „За одного вченого, дають десять невчених”, „Не кажи – не вмю, а кажи – навчусь”, „Грамотному легше у житті, його менше обманюють”. На жаль, в більшості шкіл існувало жорстоке ставлення до дітей. Навчанням займалися малотямущі дяки, що суворістю намагалися покрити своє незнання й знущалися безсердечно над своїми учнями. Про це свідчить дитячий фольклор, в якому знаходимо: „Аз – били мене раз; буки – набралися муки”. Загалом, в Україні у 90 роках ХІХ століття кількість шкіл була явно недостатньою, понад 70% українських дітей шкільного віку не було охоплено навчанням.

Проведений нами аналіз показує, що українське народне дитинознавство дуже широке, багатогранне, побудоване на принципах природовідповідності, народності, гуманізму і індивідуального підходу до дітей. Чільне місце в ньому займають обряди та звичаї виховання дітей раннього віку, що пояснюється глибоким розумінням народом особливостей і значення цього періоду, мудрості та любов'ю у ставленні до малят.

За визначенням М. Стельмаховича, народне дитинознавство вміщує віками вироблені народом погляди на дитинство у цілому „емпіричні знання про умови й рушійні сили онтогенезу людських якостей на стадії дитинства, закономірності перебігу фізіологічних сенсорних, емоційних, вольових та пізнавальних процесів, особливості формування дитини як особистості” [9, 5].] Широту і багатоплановість української фольклорної спадщини (пісні, думи, легенди, казки, перекази і прислів'я) як створений протягом сторіч зразок народної творчості, що вводить наступні покоління у коло етичних та естетичних уподобань народу, представлено у посібниках науковців. Сучасні учені (Л. Артемова, Г. Беленька, А. Богуш, Н. Гавриш, Т. Поніманська та ін.) доходять висновку, що поза національною культурою українського народу, вивченням його історичного минулого, неможливо успішно розв'язати проблеми становлення

національної системи освіти, яка має сформу-вати як особистість українську дитину, на розуміння феномену якої вказувала у свій час С. Русова: „Українська дитина є не дуже експансивна, вона занадто вразлива й часто – густо ховається од інших своїми переживаннями...” [8, 187]. Педагог звертала увагу, що необхідно розуміти і враховувати цю особливість українських дітей: „До неї треба підходити з ласкою, привернути її до себе повагою до її індивідуальності, треба збудити її цікавість, тоді виявиться талановита вдача дитини й озветься її глибока чуливість” [8, 187]. Зазначмо, що фундатор українського дошкілля вела мову про дітей початку ХХ сторіччя. Проведені нами дослідження засвідчують, що сучасні діти відрізняються від дітей попередніх сторіч своїм світобаченням, обізнаністю, комунікативністю на що необхідно зважати у процесі їхнього становлення сьогодні. Водночас, засадничою для нас є ідея про те, що у надбаннях народної етнопедагогіки є такі чинники впливу на дитину, які з позиції сучасної педагогіки мають лише пізнавальне значення або є архаїчними, консервативними, марновірними, навіть жорстокими, і не можуть бути використані сучасними педагогами. Деякі звичаї неприйнятні з погляду сучасності. Вони лише цікаві як історичний матеріал, який характеризує наївну віру сільської родини, що прагнула забезпечити майбутнє дитини, прогнозуючи їй гарне майбутнє. Вирішення цієї суперечності потребує перегляду та продуманого відбору засобів народної педагогіки у вихованні сучасної дитини-дошкільника. Особливо доцільно зясувати змістовий аспект надбань української етнопедагогіки щодо дитинознавства, фізичного, розумового, морально-трудоного та естетичного виховання дитини дошкільного віку, що є доцільними для використання в сучасних умовах родинного та суспільного виховання.

Відтак, історико-пізнавальна цінність народного дитинознавства полягає в тому, що народ розумів, що не можна урівнювати світ дорослих і дітей, що потрібно з повагою ставитися до дитячого життя як неповторного, особливо цінного для дитини дошкільного віку. Саме тому сьогодні держава модернізує дошкільну освіту і визначає її як один з най-

більших пріоритетів освітньої політики. Зазначмо, засадами оновленого Базового компоненту дошкільної освіти виступили: визнання самоцінності дошкільного дитинства, його особливої ролі в розвитку особистості; збереження дитячої субкультури, створення сприятливих умов для формування особистісної зрілості дитини, її базових якостей, пріоритет повноцінного проживання дитиною сьогодення у порівнянні з підготовкою до майбутнього етапу життя; повага до дитини [2].

Ці наукові положення підтверджує і європейський досвід психолого-педагогічного супроводу дитини, допомога їй в інтеграції в суспільство, в соціум, в якому вона зростає. Зокрема, Олена Проскура, яка вивчала організацію педагогічного процесу у сучасному Песталоцці-Фребелівському Будинку у Берліні зазначає, що там педагог не той, хто вчить, а той, хто супроводжує. Він прагне бачити дитину та її родину в цілісному світі, де вона проживає, зі всіма її сильними та перспективними сторонами, які можна розвивати. Такий підхід дає певні настанови практикові, які рекомендації щодо супроводу життя і виховання дитини від її народження і до школи будуть найоптимальнішими для певної родини [7, 9].

Отже, сучасна дошкільна освіта має будуватися на традиціях народної етнопедагогіки, кращому досвіду виховання малят в інших країнах, сучасних досягненнях наукової педагогічної думки. Також важливо поєднувати науково-дослідницькі завдання з інноваційною практикою родинного та суспільного виховання, адекватно реагувати на актуальні виклики часу, вимоги суспільства, що істотно впливає на забезпечення найкращих умов для становлення особистості.

Аналіз тенденцій становлення світу дитинства в минулому та сучасні концепції розвитку дитинства дозволяють сьогодні доцільно використовувати засоби народної педагогіки, адаптувати їх до сучасного педагогічного супроводу і створювати ефективні умови для становлення особистості дошкільника. Проте, все це потребує подальших теоретичних обґрунтувань та експериментальних підтверджень, що і є предметом наших подальших пошуків.

Список використаних джерел

1. Артемова Л. В. Соціалізація дитини в родині / Л. В. Артемова // Дошкільне виховання. — 2004. — № 3. — С. 3—5.
2. Базовий компонент дошкільної освіти (нова редакція) // Дошкільне виховання. — 2012. — № 7. — С. 4—19.
3. Грушевський Марко. Дитина в звичаях і віруваннях українського народу / Марко Грушевський. — К., 2001. — 96 с.
4. Малинка А. Родины й хрестини. (Материалы собран. в м. Мрин Нежинского узда) / А. Малинка. — Киевская старина, 1898, т. 61.
5. Негребецький І. Підручник для русских женщин. О вихованню / І. Негребецький. — Л., 1888. — 95с.
6. Онищук А. З народного життя гуцулів / А. Онищук. // Родини і хрестини та дитина до шостого року життя / Матеріали до української етнології. — Т. XV. — Львів, 1912.
7. Проскура О. Гуманістичні традиції будинку Песталоцці-Фребеля / Олена Проскура // Дошкільне виховання. — 2013. — № 6. — С. 7—9.
8. Русова С. Русова Софія. Дошкільне виховання / Софія Русова // Вибрані педагогічні твори: — К. : Освіта, 1996. — С. 34—185.
9. Стельмахович М. Г. Народне дитинознавство / М.Г. Стельмахович. — К. : Знання, УРСР, 1991. — 48 с.
10. Сявавко Е. І. Українська етнопедagogіка в її історичному розвитку / Е. І. Сявавко. — К. : Наукова думка. — 1974. — 152 с.
11. Українські приказки, прислів'я і таке інше / Спорудив М.Номис. — СпБ. С-Петербург, 1864. — 346 с.

References

1. Artemova, L.V. (2004). Sotsializatsiya dytyny v rodyni. *Doshkil'ne vykhovannya*, 3, 3—5.
2. Bazovyi komponent doshkil'noi osvity (nova redaktsiya) (2012). *Doshkil'ne vykhovannya*, 7, 4—19.
3. Hrushevs'kyi, M. (2001). Dytna v zvychaiakh i viruvannyakh ukrains'koho narodu. Kyiv.
4. Malinka, A. (1898). Rodyny i khrestyny. *Kyivskaya starina*, Vol. 61.
5. Negrebets'kiy, I. (1888). Pidruchnyk dlya russkikh zhenshchin. O vykhovannyu. Lviv.
6. Onishchuk, A. (1912). Z narodnoho zhittya gutsuliv. In *Rodyny i khrestyny ta dytna do shostogo roku zhittya*, Vol. XV. Lviv.
7. Proskura, O. (2013). Humanistychni tradytsii budynku Pestalotstsi-Frebelya. *Doshkil'ne vykhovannya*, 6, 7—9.
8. Rusova, S. (1996). *Doshkil'ne vykhovannya*. In *Vybrani pedahohichni tvory*. Kyiv : Osvita.
9. Stel'makhovich, M. G. (1991). *Narodne dytnoznavstvo*. Kyiv : Znannya.
10. Syavavko, Ye. I. (1974). *Ukrainska yetnopedagogika v ii istoricheskiiy rozvitku*. Kyiv : Naukova dumka.
11. Nomis, M. (1864). *Ukrainski prykazky, prysliv'ya i take inshe*. S-Peterburg.

Рогальська Н. Особенности мира детства в украинской народной педагогике

В статье рассматриваются особенности мира детства с позиций прошлого и сегодняшнего. Автор представляет верования сельских жителей о значительности дошкольного детства, самобытности и особенностях развития детей в дошкольный период. Этот опыт передавался из поколения средствами устного народного творчества и может быть использован в современном сопровождении детства.

Ключевые слова: мир детства, ребенок, верования, представления, этнографы, сопровождение, воспитание, обучение детей.

Rogalska N. Features of the world of childhood in Ukrainian folk pedagogy

The article examines the features of the world of childhood from the positions of the past and today. The author presents the beliefs of rural residents about the importance of pre-school childhood, identity and features of children's development in the preschool period. This experience was transmitted from generation to generation through the means of oral folk art and can be used in the modern accompaniment of childhood.

Key words: world of childhood, child, beliefs, ideas, ethnographers, support, upbringing, education of children.

Стаття надійшла до редколегії 08.09.2017